* Повість залишилася незакінченою *

Земля була ще холодна, вишні саме зацвітали — де-не-де квіточка

— після вітрів весняних з льодом. Артем стояв біля тину, зіпершись на нього ліктями й грудьми і звісивши на вулицю обидві руки, схожі на лапи великого звіра. Стояв босий, у куфайці, ватяних штанях, зав'язаних унизу біля кісточок поворозками, і в шапці: звикла голова за зиму до тепла, не знімалася шапчина (шістдесят четвертий розмір), обшита рудим дерматином. Артем не знав йому назви і казав людям при нагоді:

— Добрий товар попався, пеемаш. Кожеміт. Шістнадцяту зиму ношу, а зносу й не видно.

Під крапчастим дощем Артемова шапка гула, мов бубон; у завірюху шепелявила, бо сніг об неї ковзався, а в мороз потріскувала у швах...

Зараз шапка мовчала: тихо надворі було. Дощик, що пробіг вулицею молоденьким галопцем, зник у полях за садами, і після нього стала над селом блакитно-зелена прозорість: білий вишневий цвіт засвітився, набравши у свої чашечки роси, земля показала кожну свою травинку майбутню, що вийшла на сонце зеленими жальцями, небо — усю свою голубінь, яка тільки в нього була, а на Артемовій шапці засяяли великі краплі з вишневого гілля. Те свято прозорості тривало однісіньку лиш мить, і знову став день як день: вишні тільки цвіли, блакить померхла, земля зчорніла, і краплі на Артемовій шапці погасли — буденно стало.

Тільки в очах у Артема лишилося те летюче сяєво; дивилися вони далеко в степ, і за степ, і ще далі, і ніщо того зору не могло б зупинити

— стільки було в ньому непричетного до земних клопотів супокою. І якби, хтось ізняв з Артема на сю мить його "кожемітову" шапку та прискородив гребінкою злежану під нею сивину, та накинув йому на

плечі простору божеську одіж замість куфайки, щоб сховалися під тою одіжжю руки-лапи, то був би він схожий на неголеного тижнів два Олімпійця.

"Треба дістати з погреба машину та підучитися їздити, бо за зиму вже, мабуть, забув, як і руль держать",— подумав Артем (весна щороку будила в нього цю любу думку), і зір його далекий повернувся з-за степу до двору, до "машини": велосипед в Артема був. При згадці про нього Артем одразу-таки хотів і до погреба рушати, але передумав: шкода було кидати кубельце в землі, де він стояв і яке зогрів своїми ступнями; весняна грязючка пошпигувала йому дрібними голками у п'яти, у пальці побуряковілі... "Хай кров поганяє од ревматизму,— міркував Артем,— щоб у колінах не крутило, як торік". Він чув, що люди, де грамотніші, лікуються грязями. Ще й тому не мерзли Артемові ноги, що він добре поснідав: випив літровий кухоль чаю, завареного смородиновим гіллячком, і з'їв хлібину сірого м'якого хліба з Лохвицької районної пекарні. Хотів надломити ще окраєць і від другої, та шкода було починати її, то загорнув у рушник, щоб не черствіла — хай буде на обід. У смак попоїв і тепер чув, як шлунок його благоденствує, а, на губах витає смородиновий дух від чаю.

Стежкою попід дворами — у кого штахет, у кого паркан дощаний від вулиці, а в кого ще й досі тин — їхав велосипедом Борис, або, як його звали ще, Бурис Кримпоха. Їхав повільно, не гнувся до керма, а рівно сидів у сідлі, наче мав у спині залізну вісь; шия довга, худа і червона, уся в дрібних прищах, як і обличчя. Супроти кожної хати Бурис пригальмовував, брався рукою за паркан чи штахетину і, ставши на педалях на весь зріст, заглядав у двір. Очі йому при цьому пильно мружилися, шия ставала ще довшою і червонішою від напруги — стриг чіпким поглядом усе надвірне майно: чи не лежить у когось вільшечка або купка нової цегли, або ще щось таке, чого вчора у цьому дворі не було, а сьогодні з'явилося. Звідки? Де взято? А може, в хаті сваряться. Чого? Що кажуть? А може, гудуть над чаркою. Кому могорич? За що? А може, хтось когось там лайне, хоч і не злостиво, а так, по-буденному... Все те покладе собі у вуха Бурис, усе пропечатає своїми

сіроводянистими очима, і господар, який купив учора смерком у проїжджого шофера, скажімо, дві нові дошки та погано приховав, і не помітить уранці, що на кожній дошці стоїть по дві печаті Кримпошиних очей. У всьому селі, на всіх хатах і вікнах, на хлівах, погрібниках і повітках стояли печатки Кримпошиних очей, а у вухах жили розмови усіх односельці". Забачивши Кримноху, люди казали один одному: "Цс-с! Оно Кримпоха слухає!" або "Ходімо звідси, оно Кримпоха їде!"

Такий удався чоловік.

Кримпоха став і біля Артемового двору, взявся рукою за тин... але помітив за вишнею Артема і посміхнувся до нього трьома сортами своїх зубів — костяними, залізними і золотими.

— Здрастуйте, дядьку! — сказав Бурис і посміхнувся до Артема. Дивна була в нього посмішка: схожа на лисячий і вовчий оскал водночас.

Хтось навіть пустив чутку, що Бурис тими зубами радіо чує, і мужики, хто цікавіший, у розмові з Кримпохою нахилялися до нього ближче: чи не чути в його роті отого: бу-бу-бу-бу...

Артем усьорбнув повітря товстими, ожинового кольору губами й одказав:

— А здоров, синко, здоров. Нема в мене нічого нового. Нема.

— Про що ви, дядьку?

— Нема, кажу, синко, в мене нічого такого в дворі. Шпориш починає сходити, так і той, поемаш, торішній.

Бурис на те навіть очима не скліпнув.

— А я став, думаю, чого це не видно дядька Артема? Думаю, чи зайти провідати, мо', захворіли...

— Ще ні,— сказав Артем. Він знову дивився в степ і знову слухав свої ступні — пошпигує грязючка, ганяє кров.

І Кримпоха рушив далі.

А Артем закурив цигарку з махорки та самосаду, пихнув нею раз, удруге, і вишневе гілля над його шапкою зникло в густому просинюватому диму.

"Щось давно в Оксьонів не кричали "рятуйте",— подумав Артем і подивився на Оксьонівську хату через дорогу навпроти.

І тільки-но він так подумав, як Оксьонша вибігла на ґанок і закричала на весь куток:

— Ряту-уйте!!!

Це означало, що на Оксьона напала гордість, і він хоче підпалити хату або ж лізе на горище вішатися. Артем не раз уже знімав його з петлі живісінького-здоровісінького, бо Оксьон вішався під руки.

Оксьонша й зараз бігла до Артема, підсковзувалася на калюжках і губила сльози по шляху. Побачивши Артема біля тину, закричала благально:

— Ой, швидше, дядечку, йдіть, бо поліз уже!

— З сірниками чи з мотузком? — спитав Артем, тримаючи руки на тину так само, як і раніше, вони навіть не зворухнулися, а з цигарки в товстих губах тонесенькою спокійною цівкою струмував угору дим.

— З мотузком!.. Ходімте ж мерщій, Артеме Силовичу, чого ж ви стоїте! — благала Оксьонша крізь сльози і переймала їх долонею на щоках.

— Нічого, дочко, не плач! Він повисить та й зніметься,— утішив Артем, і ні посмішка, ні стурбованість не торкнулися великого супокою на його сивому, в щетині, обличчі.

— А як справді?! — Оксьонша дивилася на Артема великими густокарими очима, схожими в сльозах на божевільні, і тремтіла вся.— Ходімте-бо, дядечку! Я вам... Я вам заплачу.

Артем зняв руки з тину, виступив з кубельця, зогрітого ступнями, і рушив за Оксьоншею через дорогу.

Неподалік, дворів за чотири, стояв Кримпоха, він мовби закам'янів з велосипедом у руках, витягся в струну і закам'янів. Од його вух, що враз виросли і подалися вперед — одне до Оксьонової, друге до Артемової хати — ішли хвилі, як від радара, і лоскотали Артемові щетину на щоках. Артем пошкріб її п'ятірнею — лоскотати перестало: то означало, що Кримпоха одвернувся, скочив на велосипед і подався через місток до центру села, де клуб, магазин, сільрада, колгоспна контора — де люди і влада.

Оксьонша бігла попереду, Артем чимчикував слідом, скорчивши пальці на ногах, щоб не підсковзнутися, і якби хтось чужий, приїжджий, побачив його сліди на вологій землі, то подумав би, що саме тут, у цьому селі, живе ота снігова людина, яку так давно шукають у Гімалаях...

Оксьонша боялася першою увійти в сіни, ждала Артема. А він непоспіхом обчовгав ноги об драний лантух на ґанку і лише тоді ступив через поріг.

Ляда на горище була відчинена, чорний морок стояв у квадратному отворі і з нього пахло підопрілими кукурудзяними качанами, мишами, перележаним сіном. Артем задер голову до тих пахощів — шапка його під підборіддям була застебнута великою англійською шпилькою — і сказав не лагідно і не сердито, а просто:

— Злазь уже, Оксьоне... Та поснідаєш, синко. Бо голодному спересердя можна й порішитися!

— Це ви, дядьку Артеме? — почулося з горища глухо, видно, з-за комина, де Оксьон любив вішатися: на першій від комина бантині.

Потім заторготіли кукурудзяні качани під Оксьоновими ногами, чутно було, як він глибоко й полегшено зітхнув, Оксьонша знову тихенько заплакала — на радощах, а Артем затягнувся цигаркою, і в сінях одразу стало повно диму.

Оксьон спустив з горища на мотузку вішальницькому повне відро обім'ятої вже кукурудзи курям і сам зліз, обережно намацуючи ногами щаблі у драбині. Він поздоровкався з Артемом за руку, але очей на нього не звів — зобижені були ті очі і вид зобижений, як у дитини, якій наскубли вуха. Гарний був на вроду Оксьон: ставний, дужий у плечах, шия молода і туга, брови круто вигнуті, вуса чепурні, вниз причесані... Оксьонша дивилася на нього побожно-закоханими очима.

— Якщо снідать, то й снідать,— сказав Оксьон, змотуючи через лікоть мотузку.— Заходьте, дядьку, в хату.

Артем ще раз почовгав ноги об сінешню долівку, вивертаючи ступню так, щоб і по боках грязючка обчистилась, підождав, доки увійдуть до хати господарі, аж тоді й сам увійшов.

— Здрастуйте ще і в хаті,— мовив він, чмокнувши товстими губами, і сів на стілець коло порога. У чужих людей Артем завжди сідав коло

порога, трохи прочиняв двері, щоб не закурити всю хату з одної затяжки. Він не розпитував Оксьона, як та чого, з якої напасті, а лише розстебнув шпильку під підборіддям, зняв шапку і поклав її на коліна. Сидів сивий, як лунь, і закручував нову цигарку.

Снідати він одмовився, хоч на столі вже щось парувало і пахло смачно, і пляшечку Оксьонша уже пристаралася й поставила посеред

страв, припрошуючи Артема разом з Оксьоном "переснідати гаряченьким".

— Спасибі, я вже поснідав,— одказав Артем, прикуривши цигарку з пригорщі.— Хлібинку . хліба з чаєм улолокав.

— Та хіба ж то снідання — хліб та вода! — подивувалася Оксьонша.

— Чого — вода? Я люблю, щоб чай солодкий був,— одказав Артем.— Хотів і другу хлібинку почати, та, думаю, хай на обід...— І затягався цигаркою глибоко, лоскотав теплим димом свої просторі

груди.

Оксьон снідав сам. Добре їв. А Оксьонша сиділа й не зводила з чоловіка ще вологих від збудження та сліз очей.

У вікно, що виходило на шлях, заглянуло якесь хлоп'я. Потім друге. Ротенята од цікавості роззявлені, очі великі — то від сусідів гінці: "Ану, збігай, Колько (чи Ванько), подивися: живий дядько Оксьон чи повісився. Збігай. От любий... "

Згодом повз вікна промайнуло щось високе, потупало ногами на ганку, постукало легенько у двері.

— Заходьте! — гукнув Оксьон.

І па порозі став Ілько-міліціонер, дільничний, дуже високий, дуже молодий і захеканий.

— Здрастуйте! — і, розгублено кліпаючи молоденькими густими віями, подивився на кожного, хто був у хаті.— Що тут у вас таке?

— Снідаємо...— любенько та мирно сказала Оксьонша.— Сідай і ти, Ілюшо.

— Та ні, я ненадовго,— сказав Ілюша.— Я тільки взнать, що тут у вас таке. Орю матері грядки, а мені кажуть: так і так...

— Їй лишенько! Хто ж це? — Оксьонша зробила такі здивовані очі, що дільничний аж зніяковів.

— Цього, тітко, сказати не можу. Не положено.

— Сідай же хоч чарочку випий.

Ілько черкнув оком по пляшці без усяких написів.

— Не положено мені, тітко. Пішов я. Бувайте.— Він не дуже сміло, а може, тому, що соромився старших, узявся під козирок, нагнувся в одвірках, низько, але все одно зачепив форменим кашкетом притолоку.

— Хто ж це вже і доказав? — нетямилася Оксьонша.

Артем курив і дивився у вікно на небесну далеч; губи йому ледь здригнулися, і тільки той, хто добре знав старого, зміг би помітити, що то він посміхнувся.

— Ти ж, Оксьоне, хоч розкажи дядькові Артемові, чого ти розсердився,— сказала Оксьонша.

Оксьон слухняно поклав ложку і розказав:

— Підкликає мене вчора пальцем Петро-лавошник, червономордий отой, що в скоб'яному торгує. Підморгує, як Чорт Іванович, шепотить: привіз, каже, одно ліжко з бази, сітка панцерна, бильця з нікелю... все з нікелю, очі одбирає. Таке і в городі не в кожного буває. Візьмеш? Це я, шепотить, тільки тобі кажу... Ну, я — по пляшку. Раз, думаю, людина хоче вслужити, треба ж віддячити. Пішов сьогодні вранці раненько — він сказав, щоб я раненько прийшов, поки нікого ще біля лавки не буде... Машину з хлопцями у гаражі договорив, на могорич дав... Ну, виносить він мені одне бильце, друге, а в закоморок не пускає. А тут молоковоз під'їжджає, одкликав Петра за лавку, чую, каже:

"Ти ж мені обіцяв, а оддаєш Оксьонові!" А він йому: "Цсс, їх не одне, а двоє. Буде й тобі". Ну, я — в підсобку. А цих нікельованих там десятків зо два стоїть... Кажу: "Ти ж казав, що одне, що тільки мені". Сміється, як Чорт Іванович: "А за що ж би я, каже, випив, якби дурних не було!.. "

Оксьон зобижено надув воло.

— А я чоловік гордий! — промовив він.

— То він, синко, неемаш, неправильно зробив,— сказав Артем, накриваючи шапкою сивину.— Йому треба було сказати, щоб ти вранці прийшов, а молоковоз в обід або ввечері...

Оксьон узяв ложку і їв далі. Обижено їв. Артем підвівся і сказав:

— Тепер жить можна і не сердито: вдягтися, їсти є що... А я колись — давно, було, йду за сівалкою, чую: жлудок стає, неемаш... Укину в рот пучку ячменю, пожую... У мене жлудок такий був, що й кирпичаччя

вкинь, то переварить. О, чую отуто,— Артем торкнувся долонею нижче грудей,— закрутилися жорна... Пішов я брицця. Як треба буде ще, то кличте.

— Може, вам, дядьку, бритву дать? — сказав Оксьон і підвівся з-за столу.

— Ні, я такою не зумію. У мене своя є. Ще довоєнна, ТрудВАЧА називається. Я колись нею нарив на нозі собі розрізав та вмочив кінчик у йод, а витерти забув. Так він і одгорів. А п'ятка бере, пеемаш, як вогонь.

У сінях Оксьонша подала Артемові новеньку троячку і зашепотіла:

— Візьміть, дядечку, за те, що помогли. Візьміть.

— У мене, дочко, гроші є,— сказав Артем, навіть не глянувши на троячку.— На пошті лежить сто рублів і дома вісім, на хліб. Хвате.

— То, може, вам курочку зарізати, юшку з потрушком зварите чи борщу?

— Навіщо ж її різати? Весна надворі, вони саме нестися починають. Не клопочись.

І Артем пішов бритися п'яткою ТрудВАЧА. Біля двору на нього вже чатувала купка сусідок.

— Що там, дядечку? В Оксьонів... — А нічого,—одказав Артем.— Снідати кликали.

— А чого б міліціонер прибігав?

Артем пожував губами, подумав трохи і сказав:

— Покозиряти. Він козиряти вчицця...

Після вішання на Оксьона нападала велика спрага до життя і добробуту. Він брав с в і й мотузок і йшов з ним у поле по солому корові на підстилку. Раніше, коли не було ще самохідних комбайнів, Охсьон, після вішання або й так, ходив з ним уночі по снопи...

Сусіди помалу розійшлися, і в очах у них чаївся жаль, що так нічого й не скоїлося, тільки подратували.

Артемова хата, батьківська та ще дві прибудування до неї, мала в довжину двадцять сім сажнів. Перша — під соломою, з увігнутими стінами і дахом, але ще міцна, бо рублена; друга — під черепицею, але стіни з саману; третя, з одним вікном, теж глиняна, але під шифером, зводилася для корови, якої в Артема вже давно не було. У другій, що під черепицею, замість кількох черепичин уставлено від сонячного боку і від заходу по дві шибки — "щоб видно було, пеемаш, як на горище полізеш".

Артем жив у першій хаті, де стояв давній дух прадідівських яблук "палянишниць", і так само здавна жили і ласкаво, заколисуюче цвірчали щоночі цвіркуни, а долівка і взимку, і влітку була встелена соломою: од ревматизму. Найперший відкривач сезону ходити босоніж через тиждень-два по тому, як зійдуть з землі березневі чи квітневі сніги, коли селяни ще не наважуються перевзутися з чобіт у черевики, Артем чомусь найдужче остерігався хатньої долівки...

Піч, грубка, скриня, лава, стіл, дерев'яне ліжко, великий мисник, пофарбований у темно-зелене, як броньовик,— от і все, що було в Артемовій хаті, якщо не враховувати миски, ложки, двох горщиків, тривідерного чавуна (Артем каже на нього "чавунець"), літровий кухоль та бритву ТрудВАЧА. Ні рушника, ні образа на покутті, ні сімейних карточок, у загальних рамцях — голі стіни. І рушники, і образи, і карточки в рамцях покійна Артемова дружина Ївга закопала під війну в

городі, щоб не згоріли, як підпалять хату або в неї щось улучить, але снаряд улучив не в хату, а в город, якраз у те місце, де було закопано добро, і воно разом з богами полетіло в небо, а наживати нове було ні за чим... Єдине, що могло б не тільки вразити, а й злякнути сторонню людину, якби вона зайшла до Артема вперше, то це великий цинковий чобіт, що стояв у кутку біля дверей. Артем склепав і спаяв його з двох новеньких лавошних ночов років сімнадцять тому, щоб ноги парити од ревматизму. Коли його вмовляли, і жінка, й інші люди, хто бачив роботу над чоботом, що, мовляв, ноги можна попарити і в ночвах чи великій мисці, Артем

розважливо одказував на те: "Пеемаш, у мисці або ночвах як слід не напариш, бо вода швидко парою сходить і вичахає. А в чоботі ні. Тільки халяву треба ганчіркою зверху накрить".

Спершу Артем парив ноги (по черзі: одну, відтак, другу) просто гарячою водою. Добре виходило. Вода довго не вихолоняла, пара гуляла по халяві-трубі, як у паровому двигуні, лоскотала литку, обмацувала приємним глибоким теплом зморені суглоби, і від цього раювання ломило в сон, а ноги потім довго не боліли. І Артем вирішив, що паріння — перші ліки в світі. Тому, приміром, якщо хто-небудь скаржився, що болить голова, він охоче радив: "А ти, пеемаш, попарь її добренько, як митимеш,— перестане".

Сам же пішов у своїх відкриттях далі. Якось весною, виставляючи пасіку з погреба в садок, навибирав з вуликів півцеберки бджіл, що пропали взимку. Раніше він їх викидав, а тепер завагався: кажуть, бджолиною отрутою лікуються, та й така ще думка — все життя кусали й нічого, навіть приємно... І спробував. Нагрів окропу, залив його в "чобіт" і висипав туди бджіл. А коли вода стала така, що тіло терпить, заходився парити ноги. Вони в нього на той час не боліли, але Артем подумав: "Хай погріються ще і з бджільми. Для профілактики". І парив доти, доки відчув, аж нескоро, що нога дерев'яніє, що її ніби зовсім немає. Вийняв з чобота, взявшись обома руками попід коліном, подивився — чорна, "чорніша, пеемаш, ніж у цигана". Попробував стати

на неї — не встояв, заточився і впав на ліжко. За ніч та страшна чорнота піднялася вище, і коли вдосвіта другого дня Артем постукав по нозі пальцем (чи хоч жива?), вона загула, мов протез.

Дуже хотілося їсти, і це приспокоїло Артема: раз їсти хочеться, то минеться, одчорніє — і знову задрімав. Лежав два дні, не ївши, не пивши, блукав очима по стелі і слухав, чи не клацне хтось клямкою в дверях, а поруч з ліжком стояв холодний "чобіт" з водою і бджільми.

Першим, хто помітив, що Артема не видно вже другий день, був Кримпоха. Одначе в хату не зайшов. По-перше, злякався: раптом дядько вмер і лежить холодний з розплющеними очима! По-друге, треба, щоб влада знала! — і покрутив у сільраду.

Артем чув, як рипіли, аж покрякували педалі Кримпошиного велосипеда, як вони замовкли напроти хати, бачив, як шастав по вікнах од вулиці пильний Бурисів погляд і ставив на кожній шибці печатки, але встати і хоч би постукати чи подати знак у вікно не наважився, щоб не впасти посеред хати.

Голова сільради Вітько Пільков, з того покоління, що народилося у сорок четвертому році рівно через дев'яті, місяців по тому, як через село пройшли за фронтом останні тилові частини, добре знав Кримпоху, навіть те, що він "зубами радіо чує", і коли Бурис увійшов до кабінету, спитав, криво посміхаючись: — Ну, що там чувати по селу?

Кримпоха зняв свій зелений фінагентський картуз (він любив зелені картузи), ступив два кроки до головиного столу і сказав тихо, таємничою скоромовкою:

— Дядька Артема Безвіконного не видно вже два дні.— Бурис стояв рівно, з таким виразом на обличчі, ніби ждав, що йому звелять. "Півслова,— казав той його вираз,— і я все зроблю!"

— А ти звідки знаєш, що його вже два дні не видно? — спитав Вітько-голова, не дуже приязно дивлячись в очі Бурисові.— Ти що, два дні не відходив од його двору?

— А дуже просто! — зблиснув усіма своїми зубами Бурис, і Вітько подумав, що, мабуть, ними добре кавун вигризати: вперед стремлять, і свої, і вставлені.— Позавчора він возив у садок вулики. У нього їх дванадцять. Виставлено тільки сім. А де ще п'ять? І тачка з вуликом біля порога вже два дні стоїть...

— Ну, ясно. Йди,— сказав Вітько суворим головинським голосом.— Бо у плотні вже давно усі роботу роблять, а ти катаєшся...

— Я ж по ділу,— розвів руками Бурис, тримаючи їх долонями вгору. Надів картуз і вийшов.

А Вітько зняв трубку, набрав номер фельдшерського пункту (в селі його звали "амбалаторією") і сказав:

— Альо?.. Це Пільков... Наталко Андріївно, тут до мене поступили дані... — І замовк. "Тьху! Дані, дані!.. як міліціонер!" — Далі заговорив просто: — Ви тільки не лякайтеся, Наталко Андріївно, може, там і нічого такого. Мені сказали, що вашого дядька, Артема Силовича, не видно у дворі вже два дні. І тачка з вуликом коло порога стоїть... Навідайтеся до нього, а тоді й мені подзвоните. Якщо треба щось...

Наталка Андріївна, вже немолода, з сивиною медсестра, кинула трубку, не дослухавши голову, і як була, в білому халаті й медсестринській косинці, побігла до дядька. Вона і в думці ніколи не мала, що дядько Артем може колись умерти, і тепер бачила його крізь сльози в очах то в старій шинелі без хлястики (з хлистиком вона йому не сходилася), згорбленого, у розтоптаних шитих валянках та клеєних з камери калошах — тягне від кар'єрів через луг, на якому вже майже скрізь утанув сніг, санчата а торфом, вважай, по землі тягне; то в старій

білій сорочці, що розлізлася на плечах (усі Артемові сорочки починали рватися на плечах),— зазирає у відкритий вулик, і товсті добрі губи його здригаються від лагідної посмішки до бджіл: "Пеемаш, зараз я тобі, Натко, теплого медку з воском одріжу",— а бджоли над його великою сивою головою, як золотий вихор; то ось він так само згорблено, як і тоді, з санчатами, сидить у хаті на лаві, на колінах казьонна хлібина почата, одламує від неї м'якушку, жує, щетина на щоках ворушиться, і закусує м'якушку окрайцем — хліб із хлібом їсть, а в очах ні суму від самотини, ні похмурості від сухої вечері, лише тихе тепло в них і спокій людини до всього звичної: "Як не з'їм на ніч хліба, не засну, пеемаш". Оте любе йому і таке звичне всьому селу "пеемаш" він вимовляв завжди м'яко, довірливо, витягуючи шию до співбесідника, наче велика щира дитина. "Ти, пеемаш, зразу ніколи не сердься, не спіши сердиться, а спробуй засміяцця, воно тоді полегша... "

Коли увійшла в сіни, не вдержалася, заплакала вголос. Артем саме спав, бо вночі ногу дуже пекло і вона гула десь ніби аж усередині кістки. Прокинувся від лікарняного духу в хаті та схлипування, розплющив очі — Натка, схилилася близько, в сльозах, тремтить уся. Артемові губи аж затремтіли: усміхався.

— Не плач, пеемаш, Натко, я ще живий. Подивися лучче, що воно ото з ногою...

Люди бачили, як бігла до Артема його небога, як нібито вона плакала і приказувала, і стала у селі чутка: помер дядько Артем. А в колгоспній плотні всі теслі й столяри, покидавши роботу, слухали Буриса Кримпоху, курили і мовчали. Тоді бригадир Захарій Судима, баптист, але питущий і курящий, спитав у пилорамщиків:

—— У нас там путні дубові дошки є?

І всі, кожен сам собі, погодився з ним: дядькові Артемові соснова труна не личить, тільки дубову треба. Тим часом Артем казав Натці:

— Ти в город не дзвони. Я в лікарню не хочу, бо то мені все одно, що в допрі сидіти. Подай мені лишень хлібинку, отам на миснику, та часнику принеси з дому побільшенько, бо хочеться.

Натка подала хлібину, кивала головою, що в город не дзвонитиме, що принесе часнику, і сльози котилися з її очей уже не від страху, а від безпорадності: вона не зна-ла, що то ногою. Може... одгоріла.

— Не плач. Воно, пеемаш, не болить, тільки гуде,— гомонів Артем і відламував великий окраєць хліба од зачерствілої хлібини. Він не одразу почав їсти, а якийсь час голубив очима окраєць з усіх боків, лише тоді відкусив з нього і став жувати.— Часнику не забудь.

У лікарню Артема не забрали, бо того дня в село приїхав у відпустку Василь Васильович Дерид, по-вуличному Базар, головний лікар якоїсь лікарні, на шахтах у Донбасі. Він приїздив щороку о тій порі, коли починали зацвітати сади.

"Люблю поклониться весне у себя на родине, в родной хате",— любив казати Василь Васильович, або "Сіль Сіліч", як звала його дружина — куряща, вміло підфарбована і завжди незмінно горда своїм чоловіком: вона і неприлюдно, віч-на-віч звала його так.

Василь Васильович був рудий і негарний з себе: обличчя брезкле, під очима важкі міхури, нижня губа бридливо і водночас насмішкувато відкопилена, і лише чоло, високе, біле, ясне — воно ніби світилося з-під іржаво-сивого чуба — і такі ж білі, пещені руки справляли на селян чарівливе враження: вони дивилися на нього з побожною шаною.

Увесь той неповний місяць Деридової відпустки — "поклону" до його хати, старенької, і досі під соломою, валом валили люди з усього села і сусідніх хуторів, з дальніх сіл і з райцентру, хоч там були і лікарі, і справжня лікарня з усякою технікою; йшли хворі й нехворі, оті, що в снідання, в обід і ввечерю з'їдають самотужки по мисці холодцю з

хроном, а потім прислухаються, де їм ушпигне чи замуляє у животі або під ребром. А були й підступні. Свої, звичайно: ану ж чи вгадає Базар, що в мене нічого не болить?!

"Сіль Сіліч" говорив з усіма відвідувачами ніби знехотя, через губу, і тільки російською мовою, лиш інколи вставляючи українське слівце, яке він вимовляв поблажливо, крізь посмішку:

— Что-о-о б олыть, где-е-е болыть, ка-а-ак б олыть?"

Хворий чи хвора ніяковіли, розповідали, затинаючись, де, що і як у них болить, а Базар слухав, перекочував по нижній губі дорогу сигарету з одного кутика рота в другий і примовляв, мружачи очі під рудими віями: "Да-да-да-да-да... " Дивно, але оті його кпини діяли на хворих заспокійливо: раз лікар сміється, майже знущається з хвороби, то не така вже вона й страшна, і самі починали просто, навіть з посмішкою розказувати про свої немочі, а не скиглити.

"Ну, и чем же ты лечишься?" — питався Базар, склавши руки на грудях і відкинувшись на спинку стільця. Усіх — літніх, молодих, зовсім дідів та бабів — він звав на "ти".

"Калину на ніч п'ю, парюся..." — (Це, либонь, за Артемовим рецептом — "парюся").

"Хма! — неголосно вигукував Василь Васильович.— Калина это, брат, для поэзии, для песен. "Ой у лузі калина стояла", например. А тебе лечиться надо. Снимай-ка свой лапсердак и сорочку, послушаем твою калиновую душу... — Він брав коротку дерев'яну трубочку — фонендоскопом Дерид чомусь не користувався — і довго, напружено обслуховував хворого, примовляючи лагідно: "Так... так... дышим, активно, глубоко... Молодец..." — Довго слухав, обстукував м'якими білими пучками, потім швидким жестом ставив трубочку на стіл, хвилину-дві мовчки ходив по хаті від столу до дверей, заклавши руки за

спину і віючи полами дуже білого накрохмаленого халата. Потім сідав навпроти відвідувача і, прикривши очі попухлими повіками, розказував йому історію його хвороби так докладно, з такими подробицями, ніби сам недавно нею перехворів. Якщо в нього були потрібні ліки, він давав їх, написавши на папірці, що, коли і по скільки приймати. Якщо ж не було, питався:

"Знакомые в аптеке есть? Нет? А дети?"

"Є. Дочка. В Алма-Аті живе". Або: "Синок, У Берліні служе".

"Если здесь не достанешь, напиши детям".— І теж давав папірець з назвою ліків.

Проводячи хворого до дверей, він скоса дивився на нього, глузливо кривив губи:

"Да не сутулься ты, не гни-ись... Базар скорее, чем ты, дуба вріже".

А одного разу зайшов Мефодій Тарануха, відомий на все село дуроляп, лукавець і жвавий до горілки чоловік. Не зайшов, а вломився в хату, як Чінгісхан.

"Здоров, Базаряка!! — вигукнув, ставши на порозі.— Тюу-у-у, як ти постарів та споганів! Чи п'єш багато, чи не допиваєш. Ха-ха! — Чути: напідпитку.— Насилу втовпився до тебе. Кажуть, що ти добре шепчеш... Ну, думаю, сходжу і я зі своїми болячками. Так ти, значить, у Домбасі? Е-е, там рублі довгі... Нічого ж заробітки? Машина ж є? Ха! Вдягнений, як пан, а я ще й питаю!"

"Что у тебя?" суворо спитав Василь Васильович.

Мефодій примружив на нього око:

"Та ти кажи по-нашому, я пойму!"

"На що скаржишся?" — з притиском запитав Дерид. Мефодій ще дорогою придумав собі хворобу.

"Та ось, подивися...— підняв перед собою зігнуту в лікті руку і зробив так, щоб указівний палець трохи звисав униз.— Крутить щодня, хоч кричи пробі, хоч одрубай! Віриш — цигарки не вдержу!"

Базар узяв прокурений шкарубкий Мефодіїв палець у свої, білі, доглянуті ("Як у барина, гадство!" — подумав Мефодій), легенько обмацав його, легенько придавив у щиколотці, зігнув, розігнув, аж тоді Мефодій схаменувся, що треба зойкать, і швидко сказав: "Ой-ой-ой, не дуже, воно ж болить!" Василь Васильович обережно пустив палець, зітхнув і промовив: "Да-а-а... " — сумно промовив.

"Що?.." — тихо спитав Мефодій, відчуваючи, що палець справді починає ломити, ніби хтось пробує повільно викрутити його з п'ятірні.

"Будем лечить, пока не поздно,— сказав Василь Васильович і гукнув у хатину до сестри: — Присько! Подай-ка мне йод".— Коли Василь Васильович приїжджав у відпустку без дружини, сестра була йому за помічницю.

Пріська, дуже зігнута, наче зломлена в попереку, дістала з білої шаховки йод у широкогорлому бутильку і подала братові. Той узяв бутильок і звелів:

"Прокипяти мне, пожалуйста, шприц и иголки".— А сам заходився намащувати йодом Мефодіїв палець — раз, і вдруге, і втретє, аж доки він став схожий кольором на писанку, пофарбовану в крутому цибулячому наварі.

"Не больно?"

"Та покручує... "

"Ничего, вылечим. Проделаешь дома несколько таких процедур — зто называется йодовые ванны, и пройдет..."

Мефодій подмухав на палець і нахилився близько до Деридового вуха:

"Ну, а тут, у нас, може, можна підлататься? — спитав тихо.— Той грошину, той курочку, той сальця, ге ж?" "Присько, шприц готов?"

"Та уколів, може, й не треба?" — сказав Мефодій так, ніби він-то й не проти, але не хоче обтяжувати лікаря.

"Ну, хорошо... Но в таком случае палец пока опускать нельзя. Будешь идти домой, держи его вверх, вот так,— Василь Васильович підняв свій вказівний палець на рівень вуха. Потому что от прилива крови может начаться воспалительный процесс... "

"Та вже раз треба, то треба,— кисло погодився Мефодій і підняв палець у ту позицію, як йому було сказано.— Скільки ж тобі за роботу?" — І помацав лівою по кишенях, наче в нього й справді були гроші.

"Нет-нет,— відмахнувся Василь Васильович.— Все-таки мы с тобой одногодки, пожалуй, даже друзья... Купались в одной речке... "

Коли Мефодій вийшов, Василь Васильович нахилився до низенького вікна, покликав Пріську й показав:

"Смотри: держит палец, как апостол!"

Пріська побачила, як Мефодій дереться на гребельку біля мосту, тримаючи над головою червоний навіть здалеку палець, і засміялася. А Василь Васильович випростався і промовив:

"Да-а. Нет пророка в отечестве своїм".

"Про що це ти?" — не зрозуміла Пріська.

"Про те, що там я для всіх лікар, а тут, серед своїх, просто Базар".